

ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА «ЖІНКА» В МОВНОМУ СВІТІ А. МАЛИШКА

У статті розглядаються особливості вживання слів, що номінують осіб жіночої статі в поезіях А. Малишка, чия творчість зберігає українські поетичні традиції й національну форму; оспівуючи жінку, поет виділяє центральне місце матері; аналізуються лексичні засоби номінації жінок (зовнішні, фізичні, особистісні характеристики), прецедентні імена, слова на позначення ставлення чоловіка до жінки; через номінування осіб жіночої статі відбиваються етнокультурні уявлення, переживання, переосмислення, породжені національним світосприйняттям; визначене місце жінки в мовотворчості письменника.

Ключові слова: лексико-тематична парадигма, поетична картина світу письменника, гендерні стереотипи, фольклорні символи.

Малиновская А.В. Лексико-тематическая парадигма «женщина» в языковом мире А. Малышко. *В статье рассматриваются особенности употребления слов, называющих лиц женского пола в произведениях А. Малышко, чье творчество сохраняет украинские поэтические традиции и национальную форму; воспевая женщину, поэт отводит центральное место матери; анализируются лексические средства номинации женщин (внешние, физические, личностные характеристики), прецедентные имена, слова, обозначающие отношение мужчины к женщине; через номинирование лиц женского пола отображаются этнокультурные понятия, переживания, переосмысления, порожденные национальным мировосприятием; определено место женщины в языковом творчестве писателя.*

Ключевые слова: лексико-тематическая парадигма, поэтическая картина мира писателя, гендерные стереотипы, фольклорные символы.

Malynovska A.V. The lexico-thematic paradigm «woman» in A. Malyshko's language world. *In this article the use of words, which name the women in poetic works of A. Malyshko are considered; his creative work preserves the Ukrainian poetic traditions and national form; singing of the woman, the author features a mother; lexical means of nominating the women (external, physical, personal characteristics), precedent names, words to name the man's attitude to the woman are analyzed; through the nomination of the women the ethnic-cultural notions, experience, comprehension, which are caused by a national world perception are reflected; the place of the woman in author's creative language is determined.*

Keywords: lexico-thematic paradigm, the author's poetic picture of the world, gender stereotypes, folklore symbols.

Гендер не є мовною категорією, однак, зважаючи на те, що протиставлення статей затверджене суспільством та культурою і віддзеркалене в мові, зміст гендера може бути розкритий шляхом аналізу мовних явищ, що пояснює актуальність лінгвістичної компетенції для вивчення культурної репрезентації статі. Етнокультурна репрезентація гендерно маркованої лексики дозволяє виявити низку якісних і кількісних відмінностей на рівні лексико-тематичної парадигми (ЛТП) та лексико-семантичної групи (ЛСГ), які дали змогу з'ясувати певні характеристики, що є більш властивими для осіб чоловічої та жіночої статі саме в поетичній мові А. Малишка на етнокультурному

українському тлі. Зокрема, для осіб чоловічої статі в україномовній картині світу характерними є такі ознаки: соціальна пасивність; неамбітність, не-претензійність щодо соціальної значимості; альтруїзм, безкорисливість; відкритість, відвертість, ширість, довірливість; толерантність, терпимість, незлобність. Особи жіночої статі в українській мовній культурі характеризуються яскравим виявом таких ознак: неамбітність, непретензійність щодо соціальної значимості; хазяйновитість, домовитість; сумирність, терпимість, незлобність; чуйність, ширість, співчутливість; говірливість, комунікабельність; дбайливість; гостинність, привітність [1; 8].

На сьогодні систематизовані сучасні уявлення про онтологію статі як соціокультурного феномену, які уможливили використання гендерного підходу для розв'язання завдань лінгвістики. Цей підхід передбачає аналіз цілісної картини художнього світу автора, важливим виміром якого є чоловічо-жіноче буття в діалектичних взаємозв'язках. Етнокультурно Україна має потенції розвитку і фемінної, і маскулінної доміант у культурі. Проте в українському суспільстві ще у XVIII столітті фемінність і маскулінність розглядалися в зіставленні як відокремлені шляхи культурного розвитку [2; 3].

Так, в українській народній свідомості жінка пов'язувалась із Берегиною – міфічною істотою, добрим духом, що береже людину. І все прекрасне на землі – від світла сонця, від кохання жінки, від молока матері. Саме жінка – продовжувачка роду людського [3; 4–5; 10; 11].

Опис ЛТП *жінка*, який ми виконуємо в межах нашого дослідження, дозволяє виявити специфічне етнонаціональне бачення його складників у поетичному мовленні А. Малишка.

До одиниць, за допомогою яких здійснюється мовна апеляція до гендерних понять у поетичному дискурсі А. Малишка, відносимо: 1) лексичні засоби номінації жінок (ядро); 2) прецедентні імена (приядерна зона); 3) слова на позначення ставлення чоловіка до жінки (периферія).

1. Лексичні засоби номінації жінок.

Формування ЛТП *жінка* в поетичній картині світу (ПКС) А. Малишка зумовлене соціальними, культурно-історичними чинниками, а також міфологією, релігією, суспільними процесами, промислово-економічним розвитком України в ХХ ст.

У структурі ЛТП *жінка* в А. Малишка можна виокремити три лексико-семантичні групи:

1) ЛСГ *зовнішні характеристики* містить невід'ємні аспекти опису зовнішності жінки (колір волосся, очі, вираз обличчя): *І дивились на мене ті очі, як веселки, з-під маєва брів* (т. 3: 79); *Біляве дівча на панелі На скрипочці грає сумній* (т. 6: 198); *Дівча зосереджено-строге, Солдат однорукий при ній; ... материнський зір...* (концептуалізація турботи, ніжності – А.М.) (т. 7: 423); *Скажи нам, дівчино-краса, чого печалиш зір* (т. 2: 43); *Як співала ти в нашій частині, Очі ясніли, Очі сині роси, знявши пілотку і шинельчину. Рідна, далека, золотокоса!* (т. 1: 409).

2) ЛСГ *фізичні характеристики* містить невід'ємний аспект «вік жінки» (близьким до цього аспекту є аспект «родинні стосунки», що нерідко асоцію-

ються у свідомості саме з віком). Об'єктом опису в А. Малишка найчастіше постають дві протилежні вікові категорії: *молода* (дівчина, молодиця) і *стара* (найбільше асоціюється із лексемою «мати») жінка. Найчастіше використовуються поетом слова: *дівчина (дівчата), дівча* (на позначення дівчини-підлітка), *мати, молодиця*: ... *Де дівчата танцюють у колі І веснянками пісня тече* (т. 5: 127); *Дівча стояло і співало, Сріблясту ниточку плело* (т. 1: 213); *Вставала мати в ранній час, брела стежками млистими* (т. 7: 402).

Мати для кожного — то найрідніша в усьому світі людина. Твори Андрія Малишка про матір («Пісня про рушник», «Не стій, мати, коло хаги», «Яблуні») сповнені прекрасних почуттів до жінки, що випестила, вигохала дитину, дала життєвий заповіт: *Мене навчала мати ще колись: — Як виростеш, моя мала дитино, То мудрим будь і мужнім будь в житті, — Скупі два слова. Нелегкі два слова* (т. 9: 108).

У «Пісні про рушник» образ матері наче огорнутий серпанком найніжнішої любові і глибокої пошани. Гімном материнської любові можна назвати вірш «Пісня про рушник», що увійшов до збірки «Серце моєї матері». Ліричний герой Малишкових творів згадує своє босоноге дитинство, турботливі материнські руки. Йому затишно, коли він воскрешає у своїй пам'яті зворушливий образ рідної неньки.

Людським ідеалом і авторитетом, найдорожчою жінкою для А. Малишка була мати, Ївга Остапівна (Базилиха). Вона пам'ятала безліч народних пісень і співала їх по-своєму, добре знала і любила твори Т. Шевченка. В автобіографії поет згадував: «співала мати про ту журавку, що залишилася з малими дітьми, і про вдовину ниву, незасіяну, незорану, і про чаечку-небогу “при битій дорозі”, про зелений явір, що в воду нахилився, — і в цьому широкому світі пісень і дум, в картинах народного життя, героїчних і печальних, як сльоза, гарячих і буйних, як огонь пастушого багаття, — билось, оживало, шеміло і тишилося моє маленьке дитяче серце» [6: 119]: *Бувало, мати, Ївга Базилиха — До неї й досі спогадом лечу, — В зимовий вечір заспіває стиха І доведе малого до плачу* (т. 2: 376); *Як синя птиця. Мати моя, мати. Стара голубко в сьайві сивини... Прошло тих літ не мало, не багато. І де вони, малі твої сини?* (т. 3: 432).

Поезія Андрія Малишка пройнята материнським теплом і синівською вдячністю. Кожний рядок його віршів випромінює любов і доброту.

Нижній поетичний образ матері, як і образ України, дорогі поетові з дитинства, зігравають його душу протягом усього життя. Саме це автор передає рядками: *Я знаю, що навіки і віднині Мені очей старечих не забудь, Подвір'я тихе і дідівську хату, Казок дніпрових золоті мости, Тебе, маленьку, рідну, сивувату, Дано навіки в серці пронести* (т. 9: 381).

Образ матері в «Пісні про рушник» набуває узагальненого значення. Із глибинних джерел народнопісенної творчості черпає А. Малишко барви для змалювання образу матері, яка проводить свого сина в далеку дорогу: *Рідна мати моя, ти ночей не доспала І водила мене у поля край села, І в дорогу далеко ти мене на зорі проводжала, І рушник вишиваний на шаста дала* (т. 3: 326). Мати тут — це символ чистоти та любові, а образ рушника у вірші — символ

життєвого шляху, долі. Із яким душевним теплом автор говорить про матір: «рідна мати моя», «твоя незрадлива усмішка, засмучені очі хороші твої».

3) ЛСГ *особистісні характеристики жінки* в ПКС поділяється на мікрогрупи «морально-етичні якості», «емоційно-психологічні характеристики», «інтелектуальні якості».

На особливу увагу заслуговують епітети на позначення реляційних характеристик жінки (зокрема, реляційні характеристики, що виявляються в оцінці жінки чоловіком). Кохана жінка в А. Малишка *люба, ніжна, жагуча* (*Я тебе вимріяв, ніжну й жагучу*), із *легкою* і *шовковою* душею, жінка-мати — *рідна* (*Рідна мати моя...*), *вся перетруджена, сухенька, як гріночка* (про матір — А.М.), *ласкава*.

2. Прецедентні імена.

У текстах А. Малишка прецедентне ім'я служить для метафоричного позначення людських якостей. При цьому жіночі прецедентні імена з прямою гендерною кореляцією представлені у двох тематичних групах: «*краса*» і «*риса вдачі*». Частотнішою за кількістю апеляцій групою є друга.

Про актуальність жіночої зовнішньої привабливості свідчить низка слів, що використовуються на позначення прецедентних імен. Так, в А. Малишка знаходимо ряд варіацій образу Ярославни — чи не найвідомішої української княгині, над яким він працював майже все творче життя. Його збірка 1946 року названа «Ярославна», а один із краших творів у ній — «Ярославно, Ігор знову кличе». Наче зіткана із сонячного проміння, встає перед нами на пупківському валу Ярославна, закликаючи сили природи допомогти її коханому князеві та воїнам, яких він повів на битву за Русь: *Ярославно, Ігор знову кличе, Шле гінця з далекого полка, Сяє сонце яре, бунтівниче, Пил походу щоби опіка І тобі насниться в непокої Мій бліндаж, мій рай земний і дім, Де я п'ю із битви грозової, Захистившись іменем твоїм* (т. 4: 268). А. Малишко подає цей образ як образ жінки-захисниці, оспівує жіночність і красу кохання. Образ Ярославни — яскравий приклад трансформації, якої зазнали у творчості поета періоду війни мовні образи, успадковані з народного епосу й літератури. Ярославна в його ліриці — це й кохана, реальна чи вимріяна (як у вірші «Я тебе вимріяв, ніжну й жагучу»), і дружина, і мати в невітшнім горі. І тоді й не збагнути, до кого звертається ліричний герой: «Ти мене накликаєш ночами». Така «невизначеність» задумана самим автором: це вона — жінка, Оранта — відводить біди від ліричного героя й самого поета, це вона — мати й Вітчизна — «іще накликається в тривозі і навіглядається вночі».

Яскравою є й асоціативна пара «Ярославна — рідна мати», яка наводиться поетом у рядках: *Многострадна моя. Синьоока. Змарніла. Жива! І стоїш ти одна, посивіла, стара Ярославна На дніпровськім лужку, на трипільському древнім валу* (т. 9: 307). Тут втілюється тотожність долі всіх українських жінок — дружин та матерів, які пережили війну, а відтак — розлуку зі своїми коханими, чоловіками, дітьми.

3. Слова на позначення ставлення чоловіка до жінки (периферія поля).

До периферії ЛТП «жінка» у творчості А. Малишка насамперед відносяться лексеми *красива* (*краса*), *кохання*(*любов*), *ніжна*, *рідна*.

Ліричний герой Малишка навіть у боях не втрачає любові до рідних, коханої, дружини. Саме це і надає йому сили, віри в майбутню зустріч. Дослідники літературної творчості письменника підкреслюють, що «світла радість надії – лейтмотив багатьох ліричних поезій Андрія Малишка» [9: 21]. Справжнім гімном коханню, яке є найбільшим щастям для воїна, став вірш «Я тебе вимріяв, ніжну й жагучу...»: *Я тебе вимріяв, ніжну й жагучу, В снах узаконив, пізнав з поцілунку, Кликну: прийди! – і прийдеш неминуче. Крикну: рятуй! – і воскресну в рятунку* (т. 3: 205); *Що в твоїм імені є чарівниче: Трунок, чи хміль, чи веселкова зваба? Зірка твоє освітила обличчя І потемніла – світить не змогла-бо* (т. 5: 331); *Віють вітри перехресні й зустрічні, Де ми любились, – до саду й до хати* (т. 7: 289); *Своя радість на віки вічні В тім, щоб надіялись і виглядати* (т. 3: 156).

Традиційно в інтимній ліриці поет використовує народнопісенні елементи. Так, пісня Андрія Малишка «Ми підем, де трави похилі» ґрунтована на паралелізмі в стилі народної поезики: *За річкою голубою Дві чайки у хмару зліта. В краю придніпровськiм Ми стрілись з тобою, Веселко моя золота* (т. 1: 389). Порівняння з веселкою – посередницею між небом і землею, символом відродження, нового життя є для А. Малишка показовим.

Інший народнопоетичний паралелізм використовується ним у поезії «Цвітуть осінні тихі небеса»: *Я під вікно прилину навесні, Щоб ти знялася пташкою ві сні, Де цілувала кучері волосся, Де пригортала те, що не збулося, Що не воскресло в літечко сяйне... Хоч не забудь, а згадай ти мене* (т. 5: 418). Порівняння коханої з пташкою, вільним парінням у небесах передає прекрасний і зворушливий образ закоханих.

Метафора як засіб вираження *жінки* в ПКС А. Малишка існує в системі парадигм, виявляється в системі структурно-семантичних моделей, що співвіднесені з гендерними стереотипами та мікроконцептами. Смислова та емоційно-оцінна місткість приписуваних жінці ознак і характеристик зосереджена у вторинних номінаціях, що засвідчують схеми метафоричного переосмислення на основі архетипних символів жіночності (*вода, сонце, вогонь*), національних фольклорних символів (*номінації тварин, птахів, рослин*), метафоричних універсалій на позначення жінки (*одяг, зовнішність*).

ЛТП *жінка* в його метафоричній репрезентації в поетичному мовленні А. Малишка віддзеркалює низку притаманних йому гендерних стереотипів, проте існує в ширшій мовній і дискурсивній парадигмі (фразеологія національної мови, ідіости́ль інших письменників).

Експресія переносних значень слів на позначення жінки в А. Малишка доволі прозора. Так, позитивна оцінка експлікується за допомогою орнітонімів (*лебідка, голубка, зозуля, пташечка*), фітонімів (*ромашка, айстра, ружа*). Негативної оцінки не зустрічаємо в текстах поезій.

Оскільки йдеться про жінку, то природно, що в дослідженні увагу зосереджено на двох типах метафор: заміщення живого живим, релевантне парадигмам типу *жінка – птах* (*голубка, сорока*), *жінка – рослина* (*яблунька, калина*).

Фактично в ПКС А. Малишка характер метафор, пов'язаних із ЛТП «жінка», носить артефактний характер. Так, у текстах із метафорами типу

жінка — *рослина: верба* — уособлення засмученої жінки, вдівства; *калина* — самотності й жіночої краси; *жінка* — *птах: зозуля* символізує сум та вдівство, нещастя; тугу за життям; *лебідка* — прекрасні жіночі якості, ніжне кохання та ін. У складі метафор зустрічаємо національно зумовлене символічне значення.

Для розкриття образного складника ЛТП *жінка* в ПКС А. Малишка використовуються також типізовані образні парадигми, у структурі яких до образу жінки додаються ті чи ті ознаки.

Особливий інтерес викликають переосмислення автором типу *жінка* — *небесне тіло (зоря) (Стань зорею мені ...)*; *жінка* — *абстрактне поняття* (лексико-семантичні групи *емотиви (серце (серденько), душа, щастя) (Йди у гості, кохання моя!); екзистенційні поняття (доля, життя), жінка* — *міфонім (Стала в серця насторожі, як провісниця моя)*.

Важливо, що використаний інтимізувальний присвійний займенник *моя* в репозиції до метафоричного апелятива (*моя голубко, моя квіточко, моє серце (серденько)*) у ПКС А. Малишка дає підстави зробити припущення про актуалізацію цього займенника в мовній свідомості автора-чоловіка (що підтверджується й С. Мартінеко в «Українському асоціативному словнику»).

Таким чином, структура лексико-тематичної парадигми *жінка* в поетичній мові А. Малишка вицлююється із загального складу антропонімної лексики й охоплює значну кількість слів, що об'єднуються категоріальною семою '*особа жіночої статі*'. Ця лексико-тематична парадигма є досить складною, багаторівневою організацією складників ЛСГ та ЛТП. Гендерні стереотипи, сформовані в поетичному мовленні А. Малишка, впливають на сприймання, запам'ятовування й інтерпретацію читачем інформації відповідно до сформованих у його свідомості уявлень про маскуліне та фемінне. Складники ЛТП «*жінка*» в репрезентації поетом віддзеркалюють низку притаманних їм гендерних етностереотипів, проте існують у ширшій мовній і дискурсивній парадигмі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. : Перун, 2003.
2. **Вовк Хв.** Шлюбний ритуал та обряди на Україні / Хв. Вовк // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. — К. : Мистецтво, 1995. — С. 219–323.
3. **Демьянков В.З.** Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. — 1994. — № 4. — С. 17–33.
4. **Жайворонок В.В.** Українська етнологістика : деякі аспекти досліджень / В.В. Жайворонок, С.Г. Барабаш // Мовознавство. — 2001. — № 5. — С. 48–63.
5. **Жайворонок В.В.** Українські обрядові мовні формули на етнокультурному тлі / В.В. Жайворонок // Слово. Фраза. Текст. — М. : Азбуковник, 2002. — С. 182–195.
6. **Малишко А.С.** Із щоденникових записів А. Малишка / 1942–1952 рр. / А.С. Малишко // Дніпро. — 1982. — № 11. — С. 117–125.
7. **Малишко А.С.** Твори : В 10 т. / А.С. Малишко. — К. : Дніпро, 1973.
8. **Новий** тлумачний словник української мови : У 4-х т. / [Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. — К. : Аконіт, 1998. — Т. 1–4.
9. **Павличко Д.** Сонця і правди сурмач / Д. Павличко // Малишко А. Твори : В 10 т. — Т. 1. — К. : Дніпро, 1972. — С. 5–82.
10. **Плачинда С.** Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. — К. : Український письменник, 1993.
11. **Словник** символів культури України / [за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко]. — К., 2002.